

ISRAËL: EEN LATE VOLKSPLANTING

*Een kritisch commentaar bij J. E. Ellemers' Israël-studie**

door J. A. A. VAN DOORN

I

Ellemers heeft een voortreffelijk boek geschreven over een uitzonderlijk boeiend onderwerp: de wording en ontwikkeling van de jonge staat Israël, gezien als de groei van een nieuwe samenleving. Hij toont met zijn boek aan waartoe de sociologie in staat is, of beter waartoe een goed-geschoold, zeer belezen en breed geïnformeerd socioloog in staat is, indien geconfronteerd met de waarlijk niet geringe taak een gehele samenleving in dynamisch perspectief te analyseren. Hij laat zien hoeveel dieper dan zelfs excellente journalistiek de sociologie kan graven, en wat de historicus mist die zich, bij een onderwerp als dit, niet van de theoretische en technische mogelijkheden van de sociologie bedient. Hij demonstreert tenslotte hoe de aloude sociografie had kunnen zijn: een verbinding van gegeven en alzijdige feitenkennis, ordenend vermogen en theoretisch inzicht, te zamen betrokken op een zo bij uitstek sociografisch onderwerp als een volksgemeenschap-in wording.

Verdienstelijk is ook, dat de auteur zich van subjectiviteit en emotionaaliteit heeft weten vrij te houden. Het is met landen als met personen: hun biograaf kan zich maar moeizaam losmaken uit de sympathie voor zijn onderwerp, die hij niettemin in hoge mate moet bezitten om zijn taak als biograaf te kunnen volbrengen. Zeker in het geval van Israël en zeker bij deze auteur, met zijn persoonlijke relaties tot dit land, was dit een precaire opgave, die echter op bewonderenswaardige manier is vervuld.

Ondanks al dit prijzenswaardigs is het boek naar mijn mening niet geworden wat het had kunnen zijn, zowel gegeven het onderwerp als gegeven de bekwaamheid van de auteur. Wat te zeer ontbreekt is een scherpe probleemstelling en een daaraan gekoppelde consequente door-denkning, begrenzing en uitwerking van het onderwerp als geheel.

In het eerste hoofdstuk, waar een 'probleemstelling en opzet' worden beloofd, ontglipt de lezer al meteen de greep op de problematiek van het boek. Ellemers begint met de zaak heel breed te stellen door als zijn 'definitieve probleemstelling' te kiezen: 'het analyseren van het in-

* J. E. Ellemers, *Van idee tot moderne staat: Een studie over het ontstaan van de Israëliëse maatschappij en de veranderingen daarin*. Proefschrift Utrecht. Meppel: Boom en Zoon, 1967.

Dank komt toe aan drs. W. J. Bruyn, die bereid was het manuscript te lezen, en wiens kritische opmerkingen tot verschillende wijzigingen in de ontwerp-tekst leidden.

grijpende proces van verandering dat heeft geleid tot wat nu de Israëli-sche maatschappij is.' (p. 1). Begrijpende dat dit algemene uitgangspunt bij de bewerking van het overvloedige materiaal weinig houvast zal bieden, concretiseert hij onmiddellijk daarna zijn probleem door het accent geheel te leggen op de dilemma's en incongruenties, die samenhangen met de poging een sterk utopische en sociaal-revolutionaire beweging als het zionisme vorm te geven in een moderne maatschappij en staat (p. 2). 'In de ontwikkeling die heeft geleid tot wat nu Israël is' onderscheidt hij vervolgens drie fazen: die van het zionisme, die van de realisering van het zionisme in de pionierssamenleving van de Yishoev (de Joodse samenleving in Palestina vóór de stichting van de staat Israël) en tenslotte de nog niet afgesloten ontwikkeling van een moderne staat (p. 2, 3). Op het stramien van deze drie fazen, aldus de auteur, zal de uitwerking worden aangebracht, zij het dat in het eerste deel alle drie de fazen worden behandeld, en in het tweede, meer analytische deel in hoofdzaak de overgang van Yishoev naar staat (p. 3).

Inderdaad geeft het boek volledig wat deze opzet belooft. Men kan zelfs zeggen dat er twee boeken zijn, waarvan het eerste de titel draagt van het werk als geheel: 'Van idee tot moderne staat', terwijl het tweede boek blijft beperkt tot wat hoofdstuk V noemt: 'Van Yishoev naar staat'. Maar het ene noch het andere onderwerp geeft veel aanknopingspunten voor theoretische veronderstellingen, tenzij men uitgaat van de eerder genoemde incongruenties tussen revolutionaire idee en wording tot moderne staat.

Hoewel deze incongruenties inderdaad door het hele boek heen telkens opduiken en besproken worden, heeft de auteur bewust afgezien van een theoretische uitwerking van dit toch specifiek sociologisch thema. In plaats daarvan trekt hij zich terug op de defaitistische mening, 'dat een algemene theorie van sociale verandering (nog) grotendeels ontbreekt' en dat 'processen van sociale verandering nu eenmaal bijzonder gecompliceerd (zijn)', met als conclusie, dat hij er daarom van afgezien heeft 'het vaak weerbarstige empirische materiaal in een bepaald theoretisch kader te wringen' (p. 4). Na een vriendelijk knikje in de richting van Parsons, Smelser en Eisenstadt begeeft hij zich vervolgens, verdienstelijk maar nogal ongericht, aan het werk.

Dit defaitisme is onnodig. Niet alleen beschikt Ellemers over tal van concrete inzichten in het sociale veranderingsproces — differentiatie, bureaucratisering, professionalisering, de-ideologisering e.d. — die allemaal theoretische aanknopingspunten bieden, maar hij past in verschillende gevallen ook theoretische kennis met vrucht toe.¹ Hij doet dat echter veel te terloops en veel te infrequent. In feite zijn er tal van

¹ Zie bijv. zijn beschouwingen over de 'routinisering van charisma' (p. 192 vv.), over 'displacement of goals' (p. 297) en zijn gebruik van Parsons' 'pattern variables' (p. 333vv.).

theoretische gezichtspunten beschikbaar, die juist in het geval van Israël zo fraai toepasbaar zijn, zoals de theorie over oligarchisering (Michels), de wet van de remmende voorsprong (Romein), de omslag van utopie in ideologie (Mannheim), het differentiatie- en epigenesemodel van Etzioni, de relatie tussen extern conflict en interne integratie en consensus (Coser), en zoveel meer.

Nu weet ik het antwoord wel op dergelijke kritiek: je kunt altijd nog wel méér vragen dan er geboden wordt. Inderdaad biedt Ellemers al bijzonder veel en het lijkt hoogst onbescheiden dit formidabele werk te kritiseren in de goedkope trant van 'wat ik echter gemist heb, is . . .'. Dat ik die onbescheiden kritiek niettemin staande houd moet worden toegeschreven aan mijn overtuiging, dat het ontbreken van een theoretische doordenking van het thema tot enkele fundamentele zwakheden in de uitwerking heeft geleid. Die bloot te leggen is het doel van dit artikel.

II

Zoals boven al werd aangeduid, heeft Ellemers twee dingen tegelijk willen doen, die merkwaardigerwijze in de titel en de ondertitel van zijn boek vrij nauwkeurig worden gedefinieerd: 'van idee tot moderne staat' en 'het ontstaan van de Israëlische maatschappij en de veranderingen daarin'. Nader uitgewerkt blijkt dit enerzijds een studie van de realisering van de zionistische idee in Israël, anderzijds een analyse van de overgang van de pionierssamenleving in de moderne maatschappij en staat.

Hoezeer beide onderwerpen in de werkelijkheid samenhangen, theoretisch vergen zij een geheel verschillende benadering.

De relatie tussen 'idee' en 'werkelijkheid' is wel het moeilijkst te vangen. Het zal in ieder geval nodig zijn de idee dan ook scherp en gedetailleerd te presenteren, zodat de concrete realisering met enige exactheid getraceerd kan worden. Anders is men immers niet in staat de ideële en de andere invloeden op de sociale werkelijkheid te scheiden en af te wegen.

Het is merkwaardig dat Ellemers maar in een enkel geval een systematische poging doet om op deze wijze de invloed van het zionisme vast te stellen, nl. waar hij de integratie en absorptie der immigranten behandelt (p. 296 vv.). Dit is merkwaardig, omdat hij Israël op unieke wijze het produkt van een revolutionaire beweging noemt, die beschikte over 'een min of meer duidelijke 'blauwdruk', die men niet alleen heeft trachten te realiseren, maar ook in velerlei opzicht heeft kunnen realiseren' (p. 2).

Naar ik vrees is de term 'blauwdruk' aan de schrijver ontglipt. Wat wij uit zijn boek leren en ook elders signaleren,² is het bestaan van een veelheid van ideeën, stromingen, controversen en experimenten, die te

zamen 'het zionisme' heten, maar allerminst kunnen dienen om de werktekening te leveren, waaruit een geslacht van pioniers op eenvoudige wijze de contouren van het te bouwen Joods Tehuis kon aflezen. Het zal ook door deze complexiteit zijn gekomen, dat Ellemers' analyse tenslotte de vorm heeft gekregen van het volgen van een proces-in-fazen, d.w.z. een descriptieve werkwijze die weinig verklarende waarde heeft. De auteur beperkt zich in feite tot het naspeuren van ideële bezinksels in de sociale werkelijkheid van Israël — het zij gezegd, de fraaiste prestatie van zijn studie.

Toch kan ik de gedachte niet kwijtraken, dat er theoretische concepties zijn, die zelfs het moeilijke probleem van 'idee en werkelijkheid' tenminste meer hanteerbaar en doorzichtig kunnen maken. Men moet dan echter resoluut afscheid nemen van de al te simpele en in wezen uiterst onsociologische constructie, als zou 'een idee' kunnen worden 'omgezet' in sociale werkelijkheid; men moet het gehele probleem dialectisch stellen: ideeën, die 'opgaan' in de werkelijkheid, gaan daardoor meteen in die werkelijkheid 'onder'. Minder cryptisch uitgedrukt valt te spreken van een voortdurend opeenvolgen van werkelijkheidsverandering door idee-realisering, daardoor onvermijdelijk geworden idee-verandering, welke weer tot hernieuwd veranderen van de werkelijkheid leidt, etc. ad infinitum.

Ellemers heeft dit dialectisch mechanisme slechts een enkele keer weten aan te wijzen (p. 85 v.), hoewel zijn studie vol zit met materiaal én met inzichten, die zich voor een dergelijke interpretatie zouden kunnen lenen. Ik noem slechts een van de interessantste, helaas wat weggestopte, resultaten van de analyse, te weten het verschil tussen de zionistisch gefundeerde instituties en de andersgerichte oriëntatie van de massa der bevolking, eertijds al van de massa der immigranten.³

Indien dit verschil inderdaad in deze mate bestaat, dan bewijst het niet alleen — wat we wel weten — dat een kleine groep overtuigden wonderen kan doen, maar leidt ook tot het inzicht, dat het ideële fanatisme, nodig voor de opening van het Joods Tehuis, juist die stroom van immigranten zonder uitgesproken zionistische overtuiging losmaakte, waardoor toen weer het revolutionair experiment moest worden bedreigd; voorts dat de generatie van zionistische pioniers noodzakelijk de heersende elite van de nieuwe staat zou gaan vormen, maar dat juist daardoor de institutionele verankering van de idee werd bevestigd op een wijze, die thans zowel de aanpassing van de instellingen als de opvolging in personele zin bemoeilijkt.

Men kan zelfs het hele probleem-Israël, zoals het door Ellemers wordt geschetst, in een dialectische formule brengen door niet uit allerlei

² Zie hoofdstuk 5: De ideologische basis, in: R. Tamsma, *De Moshav Ovdjem: Invloeden op de sociale geografie van Israëls coöperatieve kleine-boerendorpen zonder loonarbeid*. Assen: Van Gorcum, 1966, p. 166—196.

³ Ellemers, *aldaar*, p. 54 vv., 68, 291 vv. 337 vv.

feiten te laten zien, dat het pionierszionisme in de loop van een proces van sociale verandering geleidelijk wordt *uitgehold*, maar door als sleutelhypothese te stellen, dat dit zionisme zich *overbodig* maakte door de stichting van de staat Israël. Ellemers wijst hierop terloops (p. 331), maar laat ook in dit geval de kans schieten om de veranderde functie van de idee *als gevolg van* haar realisering te onderkennen als het centrale vraagstuk van de Israëliische samenleving.

III

Ondanks de suggestieve titel van zijn boek heeft Ellemers niet dit onderwerp willen behandelen, maar primair de overgang van de oude pionierssamenleving van de Yishoev in de huidige moderne maatschappij van Israël.

Deze inderdaad theoretisch minder gecompliceerde operatie blijkt echter bij doordenking toch weer zo ingewikkeld, dat het gevaarlijk is zich bij de gecompliceerdheid neer te leggen — zoals Ellemers doet.

Het eerst opvallende in het bedoelde transformatieproces is de overgang van sociaal-revolutionaire beweging naar staatsbestel. Deze benaderingswijze kan volledig recht doen aan de eigenaardige inhoud van het zionistisch experiment, zonder af te moeten zien van vergelijkingen met sociale revoluties en hun nadagen in andere landen. Hoewel niet systematisch — dat was het doel van zijn geschrift niet — wijst Ellemers dan ook op overeenkomsten tussen het Israëliische experiment en 'das Experiment des Bolsjewismus' (p. 106, 119, 338, 376), overigens met een wat oneigenlijk gebruik van de term 'revolutie', daar in het geval van Israël niet van een traditionele, pre-revolutionaire samenleving sprake is.

Deze lijn van analyse zal voor Ellemers vooral ook aantrekkelijk zijn geweest, omdat in de transformatie van de revolutionaire beweging in de gevestigde staat vele ideële elementen van het zionisme een plaats vinden. Eigenlijk schuift de auteur het zionisme als zodanig uit het blikveld, om het vervolgens, verwerkt in de *faits et gestes* van de pionierssamenleving, weer het volle pond te kunnen geven.

Edoch, de pionierssamenleving was niet alleen het produkt van het pionierszionisme, maar ook omgekeerd de mede-producent van deze curieuze radicale filosofie, iets dat door Ellemers wordt onderkend, maar blijkens de zeer korte bespreking eveneens wordt onderschat (p. 45, 298). Toch had hij in een vroegere studie al de opvatting gecorrigeerd, dat de kibboetsgedachte 'reeds in het buitenland geheel theoretisch uitgedacht was en in Palestina alleen maar in de praktijk gebracht behoefde te worden', en verder: 'Nader onderzoek heeft echter wel duidelijk gemaakt dat het ontstaan *tevens* gezien moet worden als een antwoord op de uitdaging van een specifieke, zowel in fysisch als sociaal opzicht vijandige omgeving.'⁴

Even daarna noemt hij zelfs als 'een van de oorspronkelijke hoofd-functies' van de kibboets 'het bieden van bescherming en defensie in een situatie van gemeenschappelijke bedreigheid.'⁵

Ziehier, hoe in ieder geval al één idee-in-blauwdruk grotendeels overboord wordt gezet, en dat nota bene met betrekking tot het wellicht meest karakteristieke Israëlische instituut: de kibboets, het paradepaard van het pionierszionisme en de bakermat van een deel van de Israëlische elite.

Ruimer opgevat leidt een dergelijke benaderingswijze tot een andere kijk op wording en ontwikkeling van Israël. De staat is zo gezien niet alleen de realisatie van een idee, evenmin uitsluitend de creatie van een Westerse resp. Westers-georiënteerde en -georganiseerde massa immigranten in de wereld van het Oosten. Het is, kort gezegd, niet alleen een geslaagd experiment, maar ook een geslaagde kolonisatie.

Wie deze benaderingswijze verder doordenkt, krijgt per definitie behoefte aan een onderzoek naar de relatie tussen Yiskoev en Israël enerzijds en de 'omgeving' in de ruimste zin anderzijds. Hij merkt tot zijn verbazing, dat Ellemers die behoefte blijkbaar helemaal niet heeft gevoeld, en dat in dit boek de wording van Israël zich voltrekt in een sociaal en politiek luchtledig.

Het is wel symptomatisch, dat Ellemers nadrukkelijk de niet-joodse bevolking van Israël buiten beschouwing laat, vrijwel nergens van Arabieren gewaagt, en de buitenlandse relaties van het land volkomen negeert. Dit is zo opvallend, omdat al twintig jaar lang en heel speciaal vandaag de dag de existentie van Israël op het spel staat door druk van buitenaf, en een garantie voor de toekomst alleen lijkt te kunnen worden gekocht door een regeling van de relatie tot de Arabische vluchtelingen en de Arabische staten.

Wellicht is Ellemers hier consequent geweest zonder het te weten. Hij heeft, ondanks de verschuiving in zijn analyse, vastgehouden aan de kern van zijn interesse: van idee tot moderne staat, waardoor zijn studie consequent 'van binnen uit' is geschreven. Israël is in zijn visie als het ware de ontplooiing van een fascinerende bloem, die weliswaar met het verstrijken van het seizoen vervaalt en verflent, maar een fenomeen 'an sich' is.

Helaas bloeide die bloem in een barre en vijandige woestijn. Als Westerse prestatie manifesteert Israël zich in de Arabische wereld als een Westerse voorpost, Westers én superieur vergeleken bij de omgeving: een moderne staat temidden van semi-feodale staten, een moderne economie temidden van doodarme ontwikkelingslanden, een moderne maatschappij en cultuur temidden van traditionele gemeenschappen, en niet te vergeten: een moderne militaire macht temidden van de modern

⁴ J. E. Ellemers, De Israëlische kibboets: een bibliografisch overzicht, in: *Sociologische Gids*, V, 1958, p. 252.

⁵ Ellemers, *aldaar*, p. 253

bewapende maar ineffectieve legers der buurstaten.

Israël is bovendien een volksplanting in de speciale zin van de inplanting van 'een volk', met exclusieve, historisch en moreel gelegitimeerde — in ieder geval geclaimde — rechten, wat neerkomt op uitstoting of onderschikking van de eerder aanwezige, niet-verwante bevolking. Israël is daarom per definitie een veel pijnlijker invasie in de wereld van het Oosten dan iedere andere kolonisatie, omdat ieder compromis bij voorbaat wordt belemmerd door de geponeerde exclusiviteit van de nieuwe gemeenschap.

Het is mijn stelling, dat als gevolg van dit alles de Israëliëische samenleving mede gezien en verklaard moet worden als een produkt van actieve aanpassing aan een gegeven 'environment' en dat de studie van deze samenleving incompleet is zo lang dit karakter van volksplanting-op-vreemde-kust buiten beschouwing blijft. Enkele aanwijzingen voor deze stelling volgen thans.

IV

Op diverse plaatsen in zijn boek duidt Ellemers op 'totale' aspecten van de Israëliëische samenleving en instituties, met name van het politieke partijsysteem. Zelfs gewaagt hij van 'etatisme', machiavellisme en 'totalitaire' neigingen bij de bouwer van de nieuwe staat, Ben Goerion, aan wie ook in hoge mate een charismatisch leiderschap toeviel (p. 159, 181, 194 vv.). Tenslotte kan men wijzen op de 'waardegeoriënteerdheid' van de zionistische beweging, die als 'politieke religie' (p. 340) een zeker absolutisme impliceert, dat somtijds op de instellingen van de nieuwe staat lijkt te zijn overgegaan.

Een vraag die hierbij opkomt, en die moeilijk is te beantwoorden, luidt of en zo ja, in hoeverre, deze 'totale' trekken samenhangen met het karakter van de zionistische beweging, het funderen van een nieuwe staat of het opbouwen van een volksplanting in een vijandige omgeving.

Ik ben niet in staat deze vraag te beantwoorden, maar ook als Ellemers dat niet kan, had hij de vraag op ongeveer deze wijze toch moeten stellen, al was het maar omdat de conflictsociologie — en Israël verkeert sinds het ontstaan in open conflict met haar omgeving — voldoende inzicht biedt om tenminste een algemene relatie te kunnen veronderstellen tussen de spanning tot de buitenwereld en het bestaan van deze en andere 'totale' groepskenmerken.⁶ In een uiterst bescheiden poging iets hiervan te laten zien, worden thans vier aspecten van de Israëliëische samenleving kort besproken, grofweg aangeduid met de handwoorden kolonialisme, militantisme, nationalisme en expansie-

⁶ L. Coser, *The functions of social conflict*. Free Press of Glencoe, 1956, geeft in nagenoeg elk hoofdstuk belangrijke aanknopingspunten.

Kolonialisme is een 'kreet' die weinig houvast geeft. Met betrekking tot Israël wordt er niettemin kwistig van gebruik gemaakt, soms bij wijze van scheldwoord — Israël is dan gekoppeld aan de oliebelangen of in het algemeen aan het 'Westers imperialisme' — soms echter veel nauwkeuriger in de zin van overheersing en manipulatie van een autochtone bevolking door van buiten binnengedrongen machten.⁷

Al is Israël geen 'exploitatiekolonie', het is als 'vestigingskolonie' of volksplanting in een tevoren door anderen bewoond gebied inderdaad een koloniserende macht, zij het dat door de vlucht van een groot deel van de oorspronkelijke bevolking de nieuwe staat redelijk 'homogeen' is en geen omvangrijke geëxploiteerde groepen herbergt.

Voor de omringende landen, die de slachtoffers op hun grondgebied hebben, maakt dit echter weinig verschil, te meer omdat zij als arme landen het 'rijke' Israël psychologisch als een demonstratie van Westerse superioriteit beleven. Zij voelen zich 'inlanders' — juist omdat zij het zo sterk plegen te ontkennen — vergeleken bij de Westerse Israeli's. Dit effect zal aan Joodse zijde eveneens bestaan. Het is uitgesloten dat de Israëlische burgers, mede omdat zij gehaat en gevreesd worden door hun burens, niet een superioriteitsgevoel ontwikkelen, dat alleen maar verder wordt versterkt door hun economische en sociale prestaties in hetzelfde armelijke gebied, waarvan de Arabieren eeuwenlang niets wisten te maken.

Dichterbij gehaald krijgt de Israëlische gemeenschap bovendien trekken van wat ook door Ellemers al is gesignaleerd: een 'frontier'-samenleving. Na een periode van Joodse landbewerking met behulp van Arabische arbeiders⁸ heeft men de boerenbedrijven volledig Joods gemaakt, maar dit betekent eigenlijk alleen een uitstoting van de inheemse bevolking, die in plaats van 'geëxploiteerd' nu 'geëxpulseerd' is. De analogie met de vroegere positie van de 'colons' is al genoemd,⁹ en men moet aannemen dat van Arabische zijde het probleem wordt gesteld zoals destijds van Algerijnse kant.

Deze koloniale aspecten van de volksplanting Israël, die Ellemers volledig over het hoofd ziet,¹⁰ brengen andere sociale kenmerken naar voren, met name wat ik zou willen noemen het militantisme.

⁷ Aldus werd Israël getypeerd in een artikel in *De Groene Amsterdammer* van de hand van W. Gortzak, waarvan ik alleen per reactie in de *NRC* van 5 juni 1967 op de hoogte kwam.

⁸ In 1908, na decennia van Joodse immigranten-kolonisatie, was het aantal landbewerkende Joden in Palestina teruggelopen tot 300. Tamsma, *aldaar*, p. 181.

⁹ In een artikel van David Astor, Israël: the real challenge, in: *The Observer*, 11 juni 1967. In het nummer van 18 juni gaf het blad Moshe Dayans 'Profile', met o.a. de karakteristiek: 'He has the feeling towards the Arabs of an honest, cultivated white settler.'

¹⁰ Een van de zeer zeldzame keren dat het woord 'kolonie' bij Ellemers voorkomt, heeft het juist het omgekeerde perspectief: 'overeenkomst in de ex-koloniale status van Israël en vele jonge staten van Afrika en Azië.' (p. 340).

Het Israëliisch *militantisme* — de geest van waakzaamheid, strijdbaarheid en onverzoenlijkheid tegenover de buitenwereld — is bij uitstek een produkt van de dreiging die de jonge staat vanaf het begin heeft omringd. Dit militantisme is daarom noodzakelijk voor het voortbestaan van de gemeenschap, bij uitstek 'functioneel'.

Dat neemt niet weg, dat veel kenmerken van de Israëliische samenleving direct zijn af te leiden van dit opgedrongen militantisme, en niets van doen hebben met de ideële wortels van de zionistische beweging, zoal niet daarmee in lijnrechte tegenspraak zijn, zoals het radicaal socialisme, pacifisme en intellectualisme van tenminste vele zionisten.

Een opvallend symptoom van dit militantisme is de rol van het leger in de Israëliische samenleving, die veel belangrijker is dan in andere moderne landen, zowel op het stuk van indoctrinatie (van volk en elite beide) als op het punt van maatschappelijke dienstverlening. Israël, zegt Halpern, is bij uitstek 'a nation in arms'.¹¹

Nu is het een goede gewoonte om, zoals ook Halpern meteen doet, eraan toe te voegen, dat het leger 'in the fullest sense an army of civilians' is, en inderdaad is Halpern overtuigend in zijn analyse van het ontbreken van 'militarisme' in de traditionele zin: een dominant beroepsleger, een officierskaste, militaire interventie in de politiek.¹²

Maar men kan de zaak ook omkeren en stellen, dat een burgerleger als het Israëliische zozeer in het volk en daarmee in het volksbewustzijn is geworteld, dat de invloed van militaire denkwijze en ideologie dieper zal doordringen dan bij een geïsoleerd beroepsleger het geval kan zijn. Hoe dit zij, men moet vrezen dat het militantisme van de Israëli's zich kan ontwikkelen tot het soort rechtlijnig, compromisloos, agressief en nationalistisch denken, dat militaire gemeenschappen nogal eens vertonen — en dat bij het wegvallen van de externe druk dit denken als bezinsel, of beter, als gist, in de geesten achterblijft.

Hiermee hangt samen het *nationalisme*, dat steeds meer de plaats inneemt van het afebdend zionisme, en als zodanig blijkbaar het aangegeven functioneel alternatief levert. Dat dit nationalisme functioneel is, staat wel vast, gegeven de onvoltooide integratie van het Israëliische volk — men denke aan de oriëntaalse immigranten en de dreiging van de 'twee Israëls' —, alsook gezien de externe bedreiging die tot ethnocentrisme leidt.

Ook hier zou ik Ellemers' perspectief willen omkeren, al was het maar ter completering van zijn beeld: het diffuus worden van het zionisme is één ding (p. 305 vv.), maar de ontwikkeling van het Israëliisch nationalisme is iets anders, dat zeker als verklarende factor van wat zich thans en straks afspeelt van groter belang lijkt.

¹¹ B. Halpern, The role of the military in Israël, in: J. J. Johnson, ed., *The role of the military in underdeveloped countries*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1962, p. 350.

¹² Halpern, *aldaar*, p. 350—354.

In dit verband past de anti-VN-politiek van Israël, d.w.z. het streven om de Verenigde Naties zoveel mogelijk buiten de deur te houden en alleen voor eigen belangen te exploiteren. Gegevens over de Israëlische bejegening van de VN-vredesmacht in het Nabije Oosten geven van deze houding een kras beeld.¹³

In het verlengde van deze tendenties ligt het *expansionisme*. Deze zomer heeft wel geleerd, dat in ieder geval een deel van de publieke opinie in Israël alsook de 'hawks' onder de leiders een sterke neiging voelen tenminste een deel van het bezette gebied in te lijven of blijvend onder controle te houden. Wie dit wil verklaren uit de stemming van het ogenblik, moet weten dat een van Israëls grote partijen, de Cheroet, nooit anders heeft bepleit dan de vereniging van het *gehele* voormalige Palestina binnen de Israëlische staat, en van dit punt zelfs haar hoofddoelstelling heeft gemaakt (Ellemers, p. 152, 155, 157). Ook hier, als in het voorgaande, een onduidelijke menging van voortgezet zionistisch streven en territoriale expansiedrang ter beveiliging van het huidige onverdedigbare grondgebied, — voor de Arabische omgeving echter een alleszins duidelijke bedreiging, met contradreiging als resultaat.

Dit alles is niet onbekend, hoogstens onbemind. Het moet op deze plaats echter worden genoemd, omdat daarmee een correctie wordt aangebracht in het veelvuldig getekende, ook door Ellemers opgeroepen beeld van een staat Israël die resultaat is van een humanitaire beweging, vermengd met koene socialistische experimenten, en als zodanig als het 'Joods Tehuis' fungeert. De staat Israël is eveneens een volksplanting in een vijandige omgeving, en heeft als zodanig de trekken van een hard politiek realisme en een uitgesproken collectief militantisme. Dit is niet bedoeld als een oordeel, nog minder als een veroordeling, maar als het aanvullend karakteristiek van een samenleving, die deels werd gevormd door een ideële internationale beweging anno 1900, deels het produkt is van een reële nationale situatie anno 1960.

V

Israëls Januskop laat tweeërlei plaatsing toe in een ruimere historische en comparatieve context: als een voorbeeld van een geslaagde revolutie en als een voorbeeld van een geslaagde volksplanting.

Gezien zijn keuze, heeft Ellemers zich alleen, en passant, met eerstgenoemde plaatsaanwijzing beziggehouden. Veel systematischer is zijn vergelijking van Israël met de 'new nations' van het moment, een be-

¹³ Een aantal voorbeelden van de moeilijkheden die door Israël aan de VN-Vredesmacht in het Nabije Oosten in de weg werden gelegd, zijn te vinden in de memoires van twee voormalige VN-commandanten in dit gebied: E. L. M. Burns, *Between Arab and Israeli*. London: Harrap and Co., 1962; Carl von Horn: *Soldiering for peace*. London: Cassell, 1966.

grijpelijke interesse van zijn kant, omdat hij immers Israël ziet als een produkt van sociale revolutie.

Toch is zijn boeiende hoofdstuk over 'Israël als nieuwe natie' (p. 337 vv.) niet bevredigend. Het moderniseringsproces van de meeste nieuwe naties heeft immers een heel ander vertrekpunt gehad dan dat van Israël. Niet alleen is er een verschil naar 'aanvangsniveau' — mede door Ellemers gesignaleerd (p. 106, 339, 341) — maar ook naar oorsprongs-idee: veel nieuwe staten hebben geen idee die hen leidt dan een vergroefd nationalisme.

Wat de auteur, gegeven zijn hele benaderingswijze, niet volledig kon waarderen,¹⁴ is de relevantie van een heel andere vergelijking, die onmiddellijk in de lijn van ons eigen perspectief ligt: die tussen Israël als volksplanting en andere Westerse volksplantingen, zoals de Verenigde Staten, Canada, Australië, Zuid-Afrika, en, bijvoorbeeld, Algerije. Een vergelijking tussen deze categorie gemeenschappen en de huidige 'new nations' gaat naar onze mening fundamenteel mank.¹⁵ De nieuwe naties immers maakten zich vrij — zover als het ging — van ingebrachte Westerse invloed en zochten hun eigen weg; de volksplantingen voornoemd maakten zich vrij, zou men kunnen zeggen, van ter plaatse aangetroffen niet-Westerse invloeden. De eersten werden autonoom van het Westen; de tweeden werden als Westerse staten autonoom in een niet-Westers milieu.

Deze volksplantingen beginnen als een vestiging van blanke kolonisten in een smal kustgebied: de Amerikaanse Oostkust, zuidelijk Australië, rond de Kaap, in Noord-Afrika, in Palestina. Geleidelijk dringen zij door in het binnenland, de inheemse bevolking voor zich uitdrijvend, wat tenslotte op formele oorlogen kan uitlopen: de Zoeloe-oorlogen, de Indianen-oorlogen, de Israëliisch-Arabische strijd. Steeds staan deze blanken als superieur — in nagenoeg alle opzichten — tegenover een zwakkere inheemse bevolking, die zij tenslotte zo niet verjagen dan toch insluiten en pacificeren.

In dit vroegere stadium is de blanke samenleving een 'frontier-samenleving: de Amerikaanse 'settlers', de Zuidafrikaanse Boeren, de Algerijnse 'colons', de Israëliische boeren. Het zijn steeds pioniers en hun samenleving draagt er de trekken van: jong, hard, eigengerechtigd, individualistisch — resp. groepsindividualistisch — egalitair, dynamisch, mobiel.¹⁶

¹⁴ Niet volledig, dus ten dele wel, want de overeenkomst tussen de Israëliische en andere 'frontier'-samenlevingen krijgt wel zijn aandacht (p. 45, 46, 350), echter niet verder naar consequenties en ruimere verbanden uitgewerkt.

¹⁵ Vgl. Jolles' kritische opmerkingen over de poging van S. M. Lipset om de Verenigde Staten als een 'new nation' te karakteriseren. H. M. Jolles - Onder de slagschaduw van De Tocqueville. Twee nieuwe studies over de Amerikaanse natie, in: *Mens en Maatschappij*, XXXIX, 1964, p. 190.

¹⁶ Vgl. de beschouwing van Ellemers, *aldaar*, 45 v.

Vaak gaan kleine groepen dogmatisch onverzettelijken voorop: de Amerikaanse kolonisatie is er vol van, de vroege immigratiegolven in Israël zijn er evenzeer door gekenmerkt.¹⁷ Zij maken de weg vrij voor de veel grotere aantallen na hen, die niet uit overtuiging maar om materiële belangen en vaak uit nood hun vaderland hebben verlaten: de Ieren en Oost-Europeanen naar de Verenigde Staten, de Engelsen naar de Kaap, de Duitse en Oriëntaalse emigranten naar Israël. Zij komen in een samenleving die reeds van de eerste generatie het stempel ontving: 'das puritanische Neu-England,' het Zuid-Afrika van de Boeren, het Israël van de zionistische pioniers.

Een centrale waarde is in deze samenlevingen het vertrouwen op eigen kracht, gesteund door een onverzettelijk geloof in eigen recht. Men werkt en leeft in een vijandige omgeving: het beeld van de ploegende boer met het geweer om de schouder. Zoals de versterkte ranch in de Amerikaanse prairie, zo dient de versterkte kibboets tot bescherming van de verspreide boerenbevolking in de vijandige woestijn. De 'Tower-and Stockade'-kolonisatie der nieuwe kibboetsiem — waarbij telkens op een bepaalde plaats in aller ijl een wachttoren en een palissade werden opgericht waarachter de kern van het dorp zou verrijzen — doet denken aan de Afrikaanse Boeren op hun 'Trek', die 's avonds hun ossewagens in een kring zetten als primitief bolwerk tegen de inheemsen.

Deze vroege geschiedenis levert de nationale mythe van de latere moderne staat, die uit de volksplanting ontstond: de romantiek van het 'Wilde Westen', van de 'Grote Trek', van de kibboetsiem der zionistische pioniers. Zoals de vroegere Afrikaanse bevolking zich 'Boeren' is blijven noemen, zo doen nu al een aantal leden van het Israëliësch parlement, die al jarenlang geen agrariër meer zijn, maar prat gaan op hun herkomst uit de pioniersnederzettingen.¹⁸

In groter verband duurt niet alleen de faam voort, maar ook de wijze van optreden naar buiten. Het vroegere leger van de Boeren en het huidige van de Israëli's toont niet alleen overeenkomst in samenstelling, moreel en succes, maar ook een gelijke tactiek van hard optreden, van een denken in 'strafexpedities', welke stijl ook in het Amerikaanse leger

¹⁷ Ellemers wijst op de overeenkomst tussen de leden van de tweede Israëliësch immigrantengolf en de Mayflower-generatie in de Verenigde Staten. *Aldaar*, p. 26.

¹⁸ Ellemers, *aldaar*, p. 217 v.

¹⁹ M. Janowitz, *The professional soldier*. Free Press of Glencoe, Ill., 1960, p. 260, 261: 'The military operational code at the outbreak of World War I was, in crucial respects, no more than the concept of the pacification of the Indians writ large.'

Vgl. W. Mills, *Arms and men. A study of American military history*. New York: Mentor Books, 1958, p. 20: 'In the early days every settlement had been virtually a military colony; long after the necessity had passed, the enrolled militia companies and regiments had continued to play a role in local politics and community affairs...'

lang na de periode der Indianenoorlogen bleef bestaan.¹⁹ En waar de bedreiging uit het binnenland aanhoudt, zien we — gelijkelijk in Zuid-Afrika en Israël — een evidente Realpolitik en een wantrouwen in internationale bemoeienis. Met als spiegelbeeld het absolute vonnis der tegenstanders: als staten onacceptabel.²⁰

Er is, naast andere verschillen, één groot verschil: Israël kwam te laat. Als Duitsland ooit 'die verspätete Nation' (Plessner) is genoemd, dan is Israël bovendien 'die verspätete Kolonisation'. De Arabieren leven niet, zoals de 19de-eeuwse Indianen, Bantoes en Australische inboorlingen, louter in stammen, maar maken deel uit van staten. Zij wonen niet in de uithoeken van een door het Westen beheerste wereld, maar in het volle licht van de publiciteit en onder garantie van internationale organen, waarin zij officieel vertegenwoordigd en de facto massaal gesteund worden. Zij leven in het post-koloniale tijdvak en kunnen rekenen op de al dan niet gespeelde verontwaardiging van de wereldopinie, terwijl de Indianen en negers de vanzelfsprekende verliezers van hun tijd waren. Over de gevestigde positie van de Zuidafrikaanse blanken is men bereid te praten; de Israëli's met hun volksplanting van enkele decennia oud lijken bij voorbaat veroordeeld.

VI

Dat deze veroordeling in het Westen niet wordt aanvaard, kan de identificatie van Israël met het Westen slechts versterken. De schuldgevoelens ten opzichte van de Europese Joden belemmeren echter het Westen in een objectieve kijk op het probleem. Daarnaast speelt ongetwijfeld een verhuld gevoel van Westerse trots een rol, niet alleen omdat de Israëli's, met Westerse energie, vernuft en kapitaal, 'de woestijn lieten bloeien', maar ook omdat zij de kans grepen militair af te rekenen met een schreeuwerig en blufferig deel van die povere niet-Westerse wereld, die bij voorbaat het recht aan zijn kant waant. Israëls overwinning biedt het uitzonderlijk voorrecht een militaire klap van een Westers land van een morele claim te kunnen voorzien. Voor één keer is het Westen weer superieur en bovendien zonder schuldgevoel.²¹

²⁰ In een televisie-interview met de Algerijnse vertegenwoordiger bij de Verenigde Naties, dat ongeveer 15 juni jl. door mij werd gezien, kwam dit oordeel letterlijk naar voren. De betrokken diplomaat achtte Israël als staat principieel even verwerpelijk als Zuid-Afrika.

²¹ De opgewekte berichtgeving van toonaangevende Westerse bladen naar aanleiding van de Israëli'sche overwinning in juni jl. liet dit alles duidelijk merken. Men schreef het Israëli'sche succes o.a. toe aan de betere planning van die zijde en aan het onvermogen van de Arabieren met hun ingewikkeld oorlogstuig doelmatig om te gaan. Typerend was het telkens terugkeren van de term 'Blitzkrieg' en van het beeld van Egyptische soldaten die, om harder te kunnen lopen, hun schoenen hadden uitgetrokken.

Voor de Arabische wereld moet dezelfde schok het tegengestelde effect hebben gehad: de 'herkenning' van de Westerse superioriteit, die al eerder economisch was ervaren, maar nu ook, en bij herhaling, militair werd ondergaan. Israël is daarmee bij uitstek als symbool van het gehate Westen aangewezen, niet als 'Joods Tehuis' maar als Westerse wig, in het Arabische lichaam gedreven: een Westerse volksplanting, die voortgekomen uit een idealistische beweging noodzakelijk tot een realistisch bewaakt bastion werd. Voor de analyse van de ontwikkeling van de Israëliëische maatschappij is het opsporen van de 'Fernwirkung der Ideologie'²² te completeren met een speurtocht naar de 'Nahwirkung der Realität'.

NASCHRIFT BIJ VAN DOORNS 'ISRAËL: EEN LATE VOLKSPLANTING'

door J. E. ELLEMERS

Het is beslist geen beleefde frase wanneer ik zeg, dat ik Van Doorn erkentelijk ben voor de serieuze aandacht die hij aan mijn proefschrift heeft gewijd. Zijn kritiek is ook ter zake dienende en heeft betrekking op wezenlijke punten in mijn boek. Men kan zeker stellen, dat ik aan sommige van de door Van Doorn aangerode aspecten meer — of althans meer expliciet — aandacht had kunnen besteden. Toch ben ik het in een aantal opzichten niet, of niet helemaal, met hem eens. De moeilijkheid is echter, dat dit vooral kwesties van nuance en accent betreft en uitwerking daarvan zou minstens zo grote omvang vergen als Van Doorns artikel, hetgeen echter voor de lezer — vooral wanneer hij het boek niet kent — vermoedelijk maar matig interessant is. Ik wil dan ook trachten mijn reactie te beperken tot enkele hoofdpunten. Verdere details moeten we dan nog maar eens mondeling bespreken.

Voor al de veelgemaakte vergelijking met de Duitse militaire successen in de afgelopen oorlog is interessant. *The Observer* van 11 juni gaf een artikel onder de kop 'How Israel's panzers (! v. D.) won the Four Days' War', dat begon met de zinsnede: 'The most perfectly planned victory since Hitler's panzers swept through France in 1940.' *Der Spiegel* van 12 juni begon het hoofdartikel met de zin: 'Sie rollten wie Rommel, siegten wie Patton und sangen noch dazu'. *Time* van 16 juni gaf naast andere artikelen over het gebeuren een verzameling cynische grapjes over de inferieureit van de Arabische soldaten. En wat het eigen land betreft kan het pikant worden genoemd, dat juist in kringen van het Veteranenlegioen Nederland een ogenblik het plan rees tot vorming van een bataljon vrijwilligers voor Israël. (*NRC* van 2 en 3 juni).

²² Aldus Ellemers' typering van Israëls hoofdprobleem, *aldaar*, p. 337 v.